

Пламен Павлов
Първите
ДАМИ
на Средновековна България

София
2020

СЪДЪРЖАНИЕ

СИЛАТА НА „СЛАБИЯ ПОЛ“ (Вместо преговор)	15
--	----

I. „ОТ БОГА ВЛАДЕТЕЛКИТЕ НА БЪЛГАРИТЕ...“	23
--	----

1. ПЪРВО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО (680 – 1018)	25
---	----

АНАСТАСИЯ (началото на VIII в.)	26
---------------------------------------	----

МАРИЯ (втората половина на IX в.)	27
---	----

СЪПРУГАТА НА КНЯЗ ВЛАДИМИР РАСАТЕ (889 – 893)	28
--	----

ПЪРВАТА СЪПРУГА НА ЦАР СИМЕОН ВЕЛИКИ (893 – началото на X в.)	29
---	----

ВТОРАТА СЪПРУГА НА ЦАР СИМЕОН ВЕЛИКИ (началото на X в. – 927)	30
---	----

МАРИЯ-ИРИНА ЛАКАПИНА (927 – около 963)	31
---	----

СЪПРУГАТА НА ЦАР БОРИС II (969 – 971)	35
---	----

АГАТА (997 – 1014)	36
ИРИНА (1014 – 1015)	38
МАРИЯ (1015 – 1018)	39
2. ВТОРО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО (1186 – 1396/1422)	42
МАРИЯ (1186 – около 1190)	43
ЕЛЕНА (около 1190 – 1196)	45
АННА КУМАНКАТА (след 1197 – около 1217)	47
ЕЛИЗАБЕТ/ЕЛИСАВЕТА ДЪО КУРТЕНЕ (1217 – 1218)	52
АННА-МАРИЯ АРПАД (1221 – 1237)	56
ИРИНА КОМНИНА (1237 – 1256)	63
ЕЛИСАВЕТА РЮРИКОВИЧ АРПАД (1255 – 1256)	67
МАРИЯ АСЕНИНА КОМНИНА (1256 – 1257)	71
ИРИНА ЛАСКАРИНА АСЕНИНА (1257 – 1269)	72
МАРИЯ КАНТАКУЗИНА ПАЛЕОЛОГИНА (1269 – 1279)	74

ИРИНА ПАЛЕОЛОГИНА (1279 – 1280)	78
КИРА-МАРИЯ АСЕНИНА (1280 – 1283)	81
МАРИЯ АСЕНИНА (1283 – 1292)	82
„СМИЛЦЕНА“ ПАЛЕОЛОГИНА (1292 – 1300)	85
ЕФРОСИНА (1300 – преди 1308)	89
ТЕОДОРА ПАЛЕОЛОГИНА (1308 – 1321, 1324 – 1330)	92
АННА-НЕДА НЕМАНИЧ (1323/1324 – 1330/1331)	95
ТЕОДОРА БАСАРАБ (1331 – 1347)	106
„САРА“ – ТЕОДОРА (1348 – 1371)	110
МАРИЯ (1371 – преди 1386)	114
КИРА-МАРИЯ (ДРАГАНА) (1386 – 1395)	116
АННА БАСАРАБ (неизвестна година – 1396/1397)	118

II. ПРИНЦЕСИ, СЪПРУГИ НА МЕСТНИ ВЛАДЕТЕЛИ И ДРУГИ ЗНАТНИ БЪЛГАРКИ .....

123

1. ЖЕНИ ОТ СЕМЕЙСТВАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ КАНОВЕ И

ЦАРЕ. СЪПРУГИ И РОДСТВЕНИЦИ НА МЕСТНИ ВЛАДЕТЕЛИ	125
СЕСТРА НА КАН КРУМ	125
ПЕРСИКА, ДЪЩЕРЯ НА КАН ПРЕСИАН I	126
ПРАКСИ/ЕВПРАКСИЯ, ДЪЩЕРЯ НА КНЯЗ БОРИС – МИХАИЛ	126
АННА, ДЪЩЕРЯ НА КНЯЗ БОРИС – МИХАИЛ	127
ДЪЩЕРЯ НА ЦАР СИМЕОН ВЕЛИКИ	128
РИПСИМИЯ, СЪПРУГАТА НА КОМИТ НИКОЛА	129
МИРОСЛАВА, ДЪЩЕРЯ НА ЦАР САМУИЛ	131
ДВЕ ДЪЩЕРИ НА ЦАР САМУИЛ	132
ПЛЕМЕННИЦА НА ЦАР САМУИЛ	133
МАРГАРИТА, ПЪРВАТА СЪПРУГА НА ГАВРИЛ РАДОМИР	134
СЕСТРА НА ЦАР ИВАН ВЛАДИСЛАВ	135
ДВЕ ДЪЩЕРИ НА ЦАР ГАВРИЛ РАДОМИР	135
ПЕТ ДЪЩЕРИ НА ЦАР ИВАН ВЛАДИСЛАВ	136

ДЪЩЕРЯ НА АЛУСИАН	136
МАРИЯ, ВНУЧКА НА ЦАР ИВАН ВЛАДИСЛАВ	137
СЕСТРИТЕ НА ЦАРЕТЕ ПЕТЪР, АСЕН И КАЛОЯН	138
СЕСТРА НА ЦАРИЦА ЕЛЕНА	138
ТЕОДОРА АНГЕЛИНА КОМНИНА, СЪПРУГА НА ИВАНКО И ВТОРА СЪПРУГА НА ДОБРОМИР ХРИЗ	139
ПЪРВАТА СЪПРУГА НА ДОБРОМИР ХРИЗ	142
ПЪРВАТА СЪПРУГА НА ДЕСПОТ АЛЕКСИЙ СЛАВ	143
ВТОРАТА СЪПРУГА НА ДЕСПОТ АЛЕКСИЙ СЛАВ	145
ДЪЩЕРЯ НА ЦАР БОРИЛ	146
ТРЕТАТА ИЗВЪНБРАЧНА ДЪЩЕРЯ НА ЦАР ИВАН АСЕН II	147
ТАМАРА, ДЪЩЕРЯ НА ЦАР ИВАН АСЕН II	149
АННА-ТЕОДОРА, ДЪЩЕРЯ НА ЦАР ИВАН АСЕН II	149
ДЕСИСЛАВА, СЪПРУГАТА НА СЕВАСТОКРАТОР КАЛОЯН	150

ТЕОДОРА, СЕСТРА НА ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДЪР	151
СЪПРУГАТА НА МОМЧИЛ	152
МАРИЯ-ИРИНА ПАЛЕОЛОГИНА, СЪПРУГА НА ЦАР МИХАИЛ АСЕН, СНАХА НА ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДЪР	153
ВЛАШКА ПРИНЦЕСА, СЪПРУГА НА ЦАР ИВАН АСЕН, СНАХА НА ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДЪР	154
ДЕСИСЛАВА И ВАСИЛИСА, ДЪЩЕРИ НА ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДЪР	155
КЕРАЦА, ДЪЩЕРЯ НА ЦАР ИВАН ШИШМАН	156
2. ВЛАДЕТЕЛКИ НА ВИДИН И ПОМОРАВИЕТО	157
ПЪРВАТА СЪПРУГА НА ВИДИНСКИЯ ВЛАДЕТЕЛ ШИШМАН	157
ВТОРАТА СЪПРУГА НА ШИШМАН	158
СЪПРУГАТА НА ВИДИНСКИЯ ВЛАДЕТЕЛ БЕЛАУР	159
ЕФИМИЯ, СЪПРУГА НА АРСЕНИЙ, ВЛАДЕТЕЛ НА НИШ И ПИРОТ В ПОМОРАВИЕТО	160

СЪПРУГАТА НА КОНСТАНТИН,
ВЛАДЕТЕЛЯ НА НИШ И ПИРОТ
В ПОМОРАВИЕТО 161

АРЕТА, ДЪЩЕРЯ НА КОНСТАНТИН 162

СЪПРУГАТА НА ВИДИНСКИЯ
ДЕСПОТ МИХАИЛ 162

ГОСПОДАРКА НА ЗЕМИ ПО ТИМОК,
РОДСТВЕНИЦА НА ВИДИНСКИЯ
ДЕСПОТ МИХАИЛ 164

ДЪЩЕРЯ НА ЦАР ИВАН СРАЦИМИР 165

**3. ГОСПОДАРКИ НА БЪЛГАРИТЕ
В МАКЕДОНИЯ ПРЕЗ XIV ВЕК 166**

ДЕНИЦА, ВЛАДЕТЕЛКА
НА ЗЕМИ КРАЙ СКОПИЕ 167

МАРИНА, ДЪЩЕРЯ НА ЦАР СМИЛЕЦ
И СЪПРУГА НА ДЕСПОТ АЛДИМИР 167

АННА, СЪПРУГА
НА ИВАН ДРАГУШИН 170

АННА-МАРИЯ, СЪПРУГА
НА ДЕСПОТ ЙОАН ОЛИВЕР 170

ЕЛЕНА, СЪПРУГА
НА КРАЛ ВЪЛКАШИН 171

ЕЛЕНА, СЕСТРА НА КРАЛ ВЪЛКАШИН	172
ЕЛЕНА, СЪПРУГА НА КРАЛ МАРКО	173
ВЛАДИСЛАВА, ПЪРВА СЪПРУГА НА ВОЕВОДАТА ДЕЯН	174
ЕВДОКИЯ, ВТОРА СЪПРУГА НА ДЕСПОТ ДЕЯН	175
ДОЯ, ГОСПОДАРКА НА ЗЕМИТЕ ОКОЛО ЗЕМЕН	176
ПЪРВА СЪПРУГА НА КОНСТАНТИН ДРАГАШ	176
ЕВДОКИЯ МЕГАЛИ – КОМНИНА, ВТОРА СЪПРУГА НА КОНСТАНТИН ДРАГАШ	177
ГОСПОДАРКИТЕ НА ВАЛОНСКОТО КНЯЖЕСТВО АННА ПАЛЕОЛОГИНА, КОМИТА КОМНИНА И РУЖЕНА	178
4. ВЛАДЕТЕЛКИ НА ДОБРУДЖА И ЧЕРНОМОРИЕТО	181
СЕВИНА, БАБА НА ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДЪР	181
КЕРАЦА – ПЕТРИЦА, СЪПРУГА НА ДЕСПОТ СРАЦИМИР И МАЙКА НА ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДЪР	182
СЪПРУГАТА НА ДЕСПОТ ДОБРОТИЦА	185

ДЪЩЕРЯ НА ДЕСПОТ ДОБРОТИЦА 186

ЗНАТНА „ДАМА“ ОТ РОДА ТЕРТЕР 187

III. ВЛАДЕТЕЛКИ НА ДРУГИ СТРАНИ И НАРОДИ 189

ДВЕ БЪЛГАРКИ, ГОДЕНИЦИ
НА ВИЗАНТИЙСКИТЕ ИМПЕРАТОРИ
ВАСИЛИЙ II И КОНСТАНТИН VIII
(969 – около 971) 191

„БОЛГАРИНЯ“, СЪПРУГА НА КИЕВСКИЯ КНЯЗ
ВЛАДИМИР I (края на IX – началото на X в.) 194

ТЕОДОРА-КОСАРА,
КНЯГИНЯ НА ДУКЛЯ
(около 1010 – 1016) 196

ЕКАТЕРИНА, ВИЗАНТИЙСКА
ИМПЕРАТРИЦА (1057 – 1059) 200

МАРИЯ, ЛАТИНСКА
ИМПЕРАТРИЦА (1213 – 1216) 204

ВЕНЦИСЛАВА – ВИОЛА, ПОЛСКА
КНЯГИНЯ (около 1218 – 1251) 206

МАРИЯ АСЕНИНА, СОЛУНСКА
ИМПЕРАТРИЦА (1230 – 1237) 207

БЕЛОСЛАВА АСЕНИНА, СРЪБСКА
КРАЛИЦА (1234 – 1243) 209

ЕЛЕНА АСЕНИНА, НИКЕЙСКА ИМПЕРАТРИЦА (1254 – 1259)	215
АННА ТЕРТЕР, СРЪБСКА КРАЛИЦА (1284 – слег 1292)	217
ДЪЩЕРЯ НА ЦАР ГЕОРГИ I ТЕРТЕР, СЪПРУГА НА ТАТАРСКИЯ ХАН ЧАКА	219
ТЕОДОРА СМИЛЕЦ, СРЪБСКА КРАЛИЦА (1322)	222
БЪЛГАРКА, ВЛАДЕТЕЛКА НА БОСНА	223
ЕЛЕНА, СРЪБСКА ЦАРИЦА (1332 – 1355)	224
КЕРА-ТАМАРА, СЪПРУГА НА СУЛТАН МУРАД	228
КЕРАЦА-МАРИЯ, ВИЗАНТИЙСКА ИМПЕРАТРИЦА (1376 – 1379)	232
ДОРОТЕЯ, ВЛАДЕТЕЛКА НА БОСНА (началото на 70-те години на XIV в.)	235
ЕЛЕНА ДРАГАШ, ВИЗАНТИЙСКА ИМПЕРАТРИЦА (1392 – 1450)	236
ТАЙНИТЕ НА „СИНЯТА КРЪВ“ (Вместо заключение)	239
БИБЛИОГРАФИЯ	243

СИЛАТА НА „СЛАБИЯ ПОЛ“ (Вместо предговор)

Когато обърнем поглед към историята на България, а и на всички останали държави на планетата, ще се убедим, че тя е населена предимно с мъже. На преден план са владетелите, държавниците, военачалниците, духовните водачи, отшелниците, „прокълнатите“ еретици, големите философи, писатели, художници и музиканти, едрите финансисти, търговци и всевъзможни силни на деня... И все пак, макар и по-рядко, в историята на всички страни и народи проблясват немалко ярки женски имена: могъщата жена фараон Хатшепсут, загадъчната Нефертити, изкусителката Клеопатра, византийската императрица Теодора, киевската княгиня Ольга, „кръвавата“ Мери Тюдор, кралица Елизабет, Екатерина Велика... В нашата история също „се мяркат“ силни представителки на „слабия пол“. За съжаление, в сравнение с изброените световни имена те не са така известни дори и на българския читател. При това става дума за жени, често твърде млади, от чиито замисли и действия е зависела съдбата на хиляди хора, а нерядко – и на самата българска държава.

* * *

Като изключим прадревната епоха на т.нар. матриархат („строй“, оспорван от някои изследователи), в своята хилядолетна история човешкият род по ред причини е представляван главно от „силния пол“. Разбира се, присъствието на жените не е пренебрегвано,

в което ни убеждават гревните митове, паметниците на изкуството, литературата, музиката и т.н. Историята на българските земи предоставя изобилен материал за размисъл в тази посока, редица интересни паметници на културата и изкуството, които илюстрират силата на „слабия пол“! Дори и проучванията на неолитната култура водят до неочаквани, понякога сензационни открития.

През 2004 г. в праисторическото селище при с. Оходен, Врачанско, е открит скелетът на жена, наречена остроумно *първата европейка* и *неолитната Тодорка*. Младата жена, която според учените е имала „впечатляваща усмивка“ и „излъчване на днешна кинозвезда“, е живяла в началото на шестото хилядолетие пр.Хр. При Оходен, както и в редица други праисторически селища по нашите земи, са се съхранили полуобвълени зърна от най-гревната култивирана пшеница в Европа. Ролята на жената за развитието на стопанството, културата и религиозните идеи в онези далечни времена е много значима. Според гревните вярвания светът е рожба на женското начало, което се отъждествява със земята и плодородието. Неговият образ е Великата богиня майка. Едно от нейните най-гревни изображения е глинена фигурка на жена от района на Пазарджик от петото хилядолетие пр.Хр. Женското начало и свързаните с него култови практики намират отражение в украсата на керамични съдове, идоли, украшения... Женски фигурки на богини и „праисторически Магони“ са открити в редица селища по българските земи. Върху керамичния материал нерядко е показано облеклото на праисторическите ни предци – надали е необходимо да доказваме, че то е било изработвано преди всичко от жените, чиято грижа за здравето и добрия външен вид на семейството датира още от онези далечни време-

на. Важно е мястото на жената и в праисторическото изкуство, включително в музиката и танца, които са имали и своите култови характеристики. Танцуващи жени можем да видим на рисунките в пещерата Магурата, най-ранните от които са на близо 7000 години.

В най-дълбоките води на древното ни минало образите на жени се срещат сравнително рядко, но за сметка на това притежават особена сила и очарование. В народната памет е останал споменът за юди, самогивки – митични девойки, пазителки на българския род, лечителки на тежки болести и рани... Жени властват над природните стихии и мъжките сърца. Трябва ли да се питаме дали би съществувал митичният тракийски цар и жрец, ненагминатият певец и покровител на изкуствата Орфей без своята любима *Евридика*? Древните хора са вярвали, че причина за Троянската война, в която траките вземат активно участие, е *хубавата Елена*. И когато гледаме прекрасната живопис в Казанлъшката гробница, пред очите ни се изправят местният владетел Ройгос и неговата съпруга, сплели ръце на раздяла... Образът на Великата богиня майка в пантеона на траките е сакрализирано послание, в което триумфира женското начало в представите на далечните ни предци за света и човека. *Котито*, едно от имената на тракийската Велика богиня майка, отъждествявана с *Бендига*, е особено тачено от одриската царска династия – за това свидетелства честото и трайно присъствие на името Котис при владетелите в продължение на векове.

Амазонките, митичните жени воители, упрекувани в омраза към мъжете, са поставяни от древните митове в „контактните“ зони на Древна Тракия. Така е още при царица Хиполита, за която се разказва в един от „подвизите“ на Херакъл. Лисипа, легендарната царица на амазонките, е прогонена от Афродита и се заселва

с дъщерите си по бреговете на Черно море. Тя покорява племената до Танаис (Дон), а нейните потомки разширяват границите на *царството Амазония* до Тракия и Фригия... Фригите, тракийско племе, мигрирало от Македония в Мала Азия, според Омир често воювало с амазонките. Друга митологична история разказва как царица Пентесилия дошла на помощ на Древна Троя и цар Приам. Загинала в битка със самия Ахил, който я пробол с копие то си, но се влюбил в нея, докато тя умираше... Името на Егейско море, миещо бреговете на Тракия, е свързвано от древни автори с амазонката Егея...

Несправедливо, а и дълбоко погрешно, би било да отменим знаковото присъствие на любимата жена, майка, съпруга, сестра в живота на бележити древни владетели и събития. Какво би бил Александър III Велики, владетелят на най-силното от тракийските царства – Древна Македония, а после и на „оїкумената“, без неговата майка *Олимпия*? И без емблематични жени, сред които е и най-любимата от съпругите му – бактрийската принцеса *Роксана*? Заедно със знаменития тракиец Спартак, водачът на най-яркото въстание в античния свят, е и неговата неизвестна по име съпруга. Както разказва Плутарх, *жена му била негова сънародничка, надарена с пророческа дарба и посветена в Дионисиевите тайнства...* Когато плененият Спартак е отведен в Рим, *видели как, докато той спял, около лицето му се обвила змия...*, а тракийката отсъдила, че *това е знак за предопределената му велика и страшна власт, която ще го доведе до злополучен край...*

Мястото на жената е добре открито и при древните славяни, включително при онези техни общности, които се вливат в средновековния български народ. Благодарение на общата си индоевропейска природа българите, славяните и потомците на античното население, най-вече древните траки, изграждат една от най-ста-

рите съвременни европейски нации – българската. За сродяването на българи и славяни има интересни данни в историческите извори – така например от една приписка в известното Чивидалско Евангелие научаваме, че съпругата на багатур Сондоке (един от най-приближените боляри на св. княз Борис – Михаил) се е казвала Собеслава. Сред женските имена в аристократичните български родове срещаме красивите имена Мирослава, Косара, Богомила и др. Нека припомним, че „българската връзка“ при светите братя Кирил и Методий е тяхната майка, която според късни жития се е казвала Мария и е принадлежала към аристокрацията на българските славяни в Солунско. Опитите на някои учени да отхвърлят тази информация, се сблъскват с един неоспорим факт – на младини Методий е назначен от византийската държава за „архонт“ на „княжение Словенско“, най-вероятно онова на смолянците в Западните Родопи и Беломорието – позиция, която е невъзможна без съответните родови права... Византийските хронисти от IX в. разказват за богатата и могъща „архонтиса“ *Данилида*, покровителка на бъдещия император Василий I Македонец. Всъщност тази силна и властна жена е била „архонтиса“/княгиня на някоя от славянските общности в Пелопонес, чийто език е бил старобългарски. Една от видните византийски фамилии с българо-славянски корени е *Радини* – самата форма с наставката „-ин“, характерна и за по-късната именна практика (при фамилии, свързвани с вдовици), е производна на традиционното българско име „Рага“.

Жената като вдъхновителка на творческото начало е оставила дълбоки следи не само в изкуството и фолклора. Да не забравяме, че известният римски император Траян нарича създадения от него град Марцианопол в чест на своята сестра Марциана. *Равноапостолната царица Елена*, майката на прочутия император

Константин I Велики, е родом от района на Сердика (дн. София) и най-вероятно е с тракийски произход. Излишно е да доказваме какво е влиянието на убедената християнка Елена върху нейния син – императорът, който подкрепя Христовата вяра, прави я равноправна на другите култове и дори водеща в римското общество. През втората половина на VI в. византийският император Юстиниан I Велики, самият той от романизирано тракийско потекло, строи град в памет на любимата си съпруга Теодора – Теодоропол, разположен в района на Варна. Могат да бъдат дадени още много примери, но в случая мисълта ни е друга – владетелките, цариците, принцесите и другите „знатни дами“ на Средновековна България далече не са първите, които оставят трайни следи в историята на нашата гревна земя.

* * *

Озаглавихме тази книга „Първите дами на Средновековна България“ донякъде като добронамерена провокация. Някой би възразил, че модерното, но и твърде условно понятие не е подходящо за средновековната епоха или пък, че ако го приемем, би трябвало да се ограничим само с българските царици. Животът винаги е по-пъстър, така че и другите знатни жени са били „първи дами“, макар и по отношение на своята среда – независимо дали става дума за обширни владения и локални „държавици“, или пък за обществени слоеве и групи. А и нека признаем, че всяка българка – от царския дворец до бедния селски дом със сламен покрив – без съмнение е била „първата дама“ за своите съпруг, деца, внуци...

Темата за ролята на жената през Средновековието, включително в българското държавно и етнополитическо пространство, набира популярност едва в последно време. Вече са факт редица статии, както и някои

по-сериозни проучвания, които улесняват задачата, която сме си поставили с тази книга. Тя се опира и на публикуваните преди години сравнително малки книги „Търновските царици“ (2006) и „Българските царици, владетелки и принцеси“ (2009), на трите излезли досега издания на справочника „Кой кой е в Средновековна България“ (1994, 1999 и 2012), отчасти и на изложението в „Династията на Крум“ (2019). Разбира се, в настоящата книга кръгът на „знатните дами“ от нашето Средновековие е значително разширен, а картината е допълнена с нови факти и наблюдения. Далеч сме от претенцията да сме обхванали абсолютно всичко, което при равнището на днешните знания е трудно постижимо. И все пак нашата надежда е книгата, която вече е в ръцете на любознателния и все по-взискателен читател, да оправдава своето заглавие...

Когато става дума за епохата на Средновековието, най-много са сведенията за знатните „дами“ от аристократичния елит, особено за българските владетелки, царски дъщери, сестри и близки родственици, които по силата на тогавашните международни норми стават господарки на други държави и народи. „Женското начало“ има своите убедителни изяви още през IX – X в. Според легендата дори българското покръстване е белязано от влиянието на любимата сестра на светия княз Борис – Михаил... А какво да кажем за страстите в двorcите на великите царе Самуил, Калоян, Иван Асен II, Иван Александър? Владетелките на българите, живели преди векове в Плиска, Велики Преслав, Охрид и Търново, не само раждат деца и украсяват пищните двorcови церемонии и празненства – напротив, нерядко те съвсем „по мъжки“ бранят държавната власт, престола за своите деца, смело се включват в политиката. В отделни периоди цариците като регентки на своите малолетни, а понякога и пораснали синове ръ-

ководят пряко българското царство. Не можем да не споменем ярките фигури на Мария (съпругата на Иван Владислав), Мария Кантакузина (съпругата на Константин Тих Асен и Ивайло), Анна-Нега (вдовицата на Михаил III Шишман Асен), които са силните на деня в своето време. До тях можем да поставим загадъчната куманка Анна (съпруга на Калоян и Борил), покръстената еврейка „Сара“ – Теодора (любимата жена на Иван Александър), българката Елена, една от най-забележителните фигури в сръбската история, последната византийска императрица Елена Драгаш...

Въпреки преобладаващо мъжките характеристики на политиката (обстоятелство, което не е преодоляно напълно дори и в нашия век), има не един случай, когато цариците превъзхождат по качества и енергия своите мъже. Разбира се, високото място в държавната и обществената йерархия носи привилегии, разкош, скъпи одежди, многобройна свита, предана прислуга, всички екстри на всекидневния живот. Казаното далече не означава, че владетелките и принцесите непременно водят спокоен, щастлив, изпълнен с радости живот – напротив, често в тяхно лице можем да видим може би най-нещастните жени на тяхното време, но... повече за всичко това в самата книга.

Оскъдицата от сведения не ни позволява да разгадаем напълно ролята на жената, както и всекидневния жив живот на нашите предци. Още по-откъслечни и разнородни са фактите, които дават представа за живота на обикновените български жени – крепителки на дом и семейство, възпитателки на децата, опора на своите мъже. Тези по правило анонимни жени, твърде често с тежката участ на вдовици (при непрекъснатите кръвопролития и според тогавашните стандарти това е изглеждало почти нормално...), са жизнената нишка на България от миналото към бъдещето.

I.

*„ОТ БОГА ВЛАДЕТЕЛКИТЕ
НА БЪЛГАРИТЕ...“*

1. ПЪРВО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО (680 – 1018)

Знанията ни за съпрузите на владетелите на България през VII – IX в, доколкото изобщо ги има, са повече от оскъдни. Не знаем нищо за жените на цяла поредица български канове, като се започне от Кубрат (632 – около 665), мина се през създателя на българската държава на Балканите кан Аспарух (680 – 700) и неговия наследник Тервел (700 – 721), чак до Борис – Михаил (852 – 889). Нямаме дори най-бегли сведения за ролята на владетелките в техния живот и онзи на българската държава, а имената им са неизвестни. От запазените исторически извори е трудно да отговорим на редица въпроси, включително дали при т.нар. езически владетели е имало многоженство. „Българският чех“ Константин Иречек, първият автор на научна история на българите, опирайки се на „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите“ (866), твърди: *Старите българи имали ако не много, поне две жени. Като зестра на годеницата служело злато, сребро, рогат добитък, коне и пр. Князете имали обичай да водят със себе си своя харем...* По-късно В. Бешевлиев, един от най-добрите познавачи на ранната ни история и нейните писмени паметници, стига до почти същите изводи. Наистина многоженството е широко срещано в древния свят, особено при владетелите. Има го и при иранските и други индоевропейски народи, каквито в основата си са били и древните българи. Примерите са много, а своеобразен „харем“ е имал дори киевският княз Владимир преди покръстването. От онова, което знаем за Мавър (приближен на Аспаруховия брат Кубер) и Крум, може да се допусне, че българските канове са имали пове-

че от една жена. И все пак в изворите се говори главно за „наложници“, а владетелят е имал една първа, законна съпруга. В „Отговорите...“ е казано, че според българския обичай „никой не сътрапезничу на владетеля, нито дори жена му...“. На свой ред български канове, приели християнството (например Кубрат и Тервел), е трябвало безусловно да имат моногамно семейство.

АНАСТАСИЯ (началото на VIII в.)

Както отбелязват византийските хронисти Теофан Изповедник и патриарх Никифор, през зимата на 704 – 705 г. император Юстиниан II (685 – 695, 705 – 711) обещава на българския кан Тервел (700 – 721) да му даде за съпруга своята дъщеря. Сключеният персонален съюз има за цел да върне на престола „носоотрязания“ император, което е невъзможно без военната помощ на Тервел. Както е известно, след успеха на акцията в израз на благодарност и според предварителните договорености Юстиниан удостоява българския владетел с втората по ранг титла в империята – кесар, която задължително изисква най-близко родство. Почти всички изследователи отхвърлят възможността за такъв брак, тъй като за неговата реализация в историческите извори няма и дума.. Както бе показано в изследванията на Георги Атанасов, Юстиниан II е нямало как да не спази своето обещание. На българския владетел е дадена ръката на Анастасия, дете на императора от първата му съпруга Евдокия. Дъщерята на Юстиниан е била кръстена на името на своята баба императрица Анастасия, съпруга на Константин IV Погонат (668 – 685), майка на самия Юстиниан.

Във времето, когато е уговорян бракът между Тервел и Анастасия, византийската принцеса е била съвсем млада, тъй като е родена по време на първото царуване на Юстиниан II. През 704 – 705 г. майка ѝ Евдокия вече не е била между живите – Константин Багренородни съобщава, че саркофагът на тази императрица е бил поставен в константинополската църква „Св. Апостоли“. Логично е да се приеме, че Анастасия е придружавала своя баща при заточението му в Херсонес на Кримския полуостров, а после и при бягството му в България. Византийските автори най-вероятно напълно умишлено премълчават този брак с един „варварски владетел“, макар и християнин... Такъв прецедент обаче е имало, тъй като император Ираклий (610 – 641), дядото на Юстиниан, дава своята дъщеря Евдокия Епифания на западно-тюркския каган Тун Ябгу (618 – 630). Принцесата е изпратена, но междувременно каганът умира и тя се завръща в Константинопол. Така или иначе, да се отрича евентуалният брак на Тервел с дъщерята на Юстиниан, е погрешно. За съжаление, няма никакви конкретни данни за Анастасия и нейното присъствие в България.

МАРИЯ (втората половина на IX в.)

Мария е съпруга на княз Борис – Михаил, майка на неговите шест деца. Нямаме известия за нейния произход, но най-вероятно е произликала от някой от най-знатните български родове. При покръстването на владетелското семейство през 863 или 864 г. съпругата на княза приема името на св. Богородица, а не

например на тогавашната византийска императрица майка Теодора. Сам по себе си този факт е показателен за самостоятелното решение на княз Борис при приемането на новата вяра, а не за сляпо следване под натиск на византийския „модел“. Разбира се, и за съпричастността на неговата съпруга при вземането на това събонасно решение...

По протокол във Византия се е проявявала подчертана любезност към жените в българския дворец, на първо място – към владетелката. Един пример от съчинението на Константин Багренородни „За церемониите“:

Как е поставената от Бога владетелка на България? Как са дъщерите и синовете на духовния син на императора?

Уви, нямаме конкретни сведения за живота на владетелското семейство, в който със сигурност е имало и радостни, но и тежки дни. Мария и Борис са имали четирима синове (Владимир, Гаврил, Симеон и Яков) и две дъщери (монахиня Пракси и Анна). Не знаем нищо за изпълнения с драматични обрати живот на Мария – как е споделяла трудните решения на Борис, как като майка е преживяла ослепяването на Владимир, как се е отнасяла към блестящите победи и амбициите на Симеон? Все въпроси, за чиито отговори можем само да гадаем...

СЪПРУГАТА НА КНЯЗ ВЛАДИМИР РАСАТЕ (889 – 893)

Водещите причини за свалянето на злополучния княз Владимир Расате (889 – 893), подозрян в стремеж

към връщане на езичеството, са от морално-етично естество – *почнал да върши грабежи, да прекарва времето си в пиянство, пириества и разврат...* Някои известия, особено едно сведение в т.нар. Клоцов сборник, анализирано едва напоследък от учениците (Иван Добрев, Георги Владимиров, Анчо Калоянов), е свързано с отстраняване на княза през 893 г. Там е заклеямена и *плътската любов* на владетеля, който, противно на новата вяра, живеел със своята кума! Очевидно неизвестната по име законна владетелка не е имала особено щастлив брачен живот. Не знаем нищо за нейното име и лична съдба, но по всяка вероятност тя е произлизала от самата българска аристокрация и е споделила по-сетнешната нерадостна съдба на своя съпруг.

ПЪРВАТА СЪПРУГА НА ЦАР СИМЕОН ВЕЛИКИ (893 – началото на X в.)

За съжаление, не знаем абсолютно нищо за първата съпруга на княз/цар Симеон Велики (893 – 927). По произход тя най-вероятно е била българка, представителка на някой от верните на владетелския дом боилски родове. Може да се приеме, че именно тази владетелка е майка на по-големите му синове Михаил и Йоан, а според някои автори – и на Венеамин (Боян). Вероятно е починала в края на IX или началото на X в. За съжаление, нямаме никаква конкретна информация за нея, включително какво е било нейното име.

ВТОРАТА СЪПРУГА НА ЦАР СИМЕОН ВЕЛИКИ (началото на X в. – 927)

Втората съпруга на цар Симеон иначе е първата българска владетелка, носеща титлата „царица“. Името ѝ остава неизвестно, но се знае, че тя е била сестра на могъщия болярин кавхан Георги Сурсувул. Доколкото имаме представа за кавханската институция, втората по ранг в Първото българско царство, тя е присъждана на личности от „кавханския род“ – ако съдим по случая с Георги Войтех през 1072 – 1073 г., този род е бил на почит сред българите даже и през втората половина на XI в. Най-вероятно бракът на владетеля с представителка на кавханската „династия“ не е първият в историята... Така или иначе, сам по себе си този брак илюстрира интересен „вътрешнодинастичен“ съюз в средите на висшата българска аристокрация.

Втората съпруга на Симеон без съмнение е имала участие, навярно достатъчно значимо, в дворцовите и вътрешнополитическите борби във Велики Преслав. Както е известно, Михаил, най-големият син на Симеон, неочаквано е лишен от престолонаследието и изпратен в манастир. След смъртта на цар Симеон (27 май 927 г.), както основателно допуска археологът и историк Павел Георгиев, „дворцовата партия“ на царицата и нейния брат Георги Сурсувул извършва безкръвен преврат – короната е дадена не на Иван (Йоан), вече престолонаследник на мястото на отстранения Михаил, а на Петър, син на цар Симеон от тази българска владетелка. Вероятно е прав и историкът

Тодор Тодоров, че престолонаследническият статут на Иван е „заобиколен“ чрез обявяването на Петър за съвладетел на своя баща, отново с титлата „цар“ – практика, която е особено характерна за Византия по същото време. Промяната води до бунтовете през 928 и 930 г., вдигнати от бившите престолонаследници Иван и Михаил, които властта успява да потуши не без усилие... За съжаление, не знаем името на тази българска царица, нито нещо повече за нейния живот.

МАРИЯ-ИРИНА ЛАКАПИНА (927 – около 963)

Владетелките от X – XI в. са първите жени в нашата история, за чиято роля имаме повече данни. Макари и лаконични, те ни убеждават, че „първите дами“ в българския дворец не са били само „кротки“ съпруги и майки, но и действащи лица в реалната политика. Ако втората съпруга на цар Симеон е първата, която е наричана „царица на българите“, това е било за вътрешна употреба. Статутът на нейната снаха Мария-Ирина обаче е признат официално по силата на българо-византийския мирен договор от есента на 927 г.

Мария е внучка на византийския император Роман I Лакапин (919 – 944), дъщеря на неговия най-голям син, съимператор и потенциален наследник Христофор. Фамилията *Лакапини* е арменска. Родена около или след 915 г., Мария идва в България в почти детска възраст. Женитбата ѝ с цар Петър (927 – 969) е едно от най-ко-

ментираниите светски събития във Византия, а вероятно и в други страни от тогавашна Европа. Този династичен брак ознаменува края на десетилетния конфликт между двете „суперсили“ и е отразен във всички византийски хроники. До него се стига, след като през есента на 927 г. започва поредната българска военна офанзива в Източна Тракия. Въпреки тенденциозните внушения на по-късните византийски хронисти, както показахме в книгата „Династията на Крум“, инициативата за мира е на империята. Този път от българска страна идва не отказ, а съгласие. В Константинопол пристига регентът Георги Сурсувул начело на внушителна делегация. Сключен е т.нар. „дълбок мир“, продължил четири десетилетия! Империята нарушава вековните си принципи на „блестяща изолация“, като на чужд владетел е дадена византийска принцеса. Разбира се, това „правило“ е заобикаляно и по-рано, както е при кан Тервел...

Така или иначе, във връзка с преговорите от есента на 927 г. се съобщава, че българските пратеници са заповенени от красотата на Мария. В резултат на мирния договор, скрепен с династичен брак, на българския владетел, единствен в тогавашния свят, официално е призната титла „василевс“ („цар“), а архиепископът на България получава ранг на патриарх. Брачната церемония е извършена от константинополския патриарх Стефан II на 8 октомври 927 г. в една от големите църкви на византийската столица. След пищни тържества и богати угощения младата двойка заминава за Велики Преслав. Мария е изпратена извън Константинопол от своите родители. Според съвременниците девойката е тъжна от раздялата, но и щастлива, че се сдобива с *мъж цар*. Заедно с нея във Велики Преслав заминава и неизвестна като състав свита, която заживява заед-

но с нея в българската столица. Една от „дворцовите дами“ в тази свита вероятно е била арменката Ринсимия, омъжена по-късно за комит Никола и запомнена в нашата история като майка на братята Комитопули Давид, Мойсей, Арон и Самуил. Византийската принцеса получава и второ, царствено име – *Ирина* („Мир“) в знак на установеното трайно приятелство между двете държави. Както ще видим обаче, второто име си остава повече „декоративно“ и не се налага – върху запазените печати българската царица е само „Мария“, което означава, че самата тя е държала най-вече на първото си и лично име.

За реалната политическа роля на царица Мария се знае малко. Прави впечатление обаче, че царицата е имала статут на съвладетелка на своя съпруг – първият подобен случай в нашата история и както изглежда, единствен в онази на Първото българско царство. Поне засега нямаме пример за нищо подобно при предшествениците на цар Петър, включително при неговите баща и дядо, за което можем да съдим от многобройните печати на Борис и Симеон. Статутът на царица Мария е ясно показан в надписите с легенда: *Петър и Мария, василевси на българите*, в друг вариант: *Петър и Мария, в Христа автократори на българите*. От този факт обаче не трябва да се правят изводи за директно участие на царицата в българската политика, още по-малко за „доброволна зависимост“ на България от Византия. Ако отбелязваме всичко това, то е, защото по-старата генерация български историци стигат до заключение за някакво *зловредно византийско влияние* в България, проводник на което е била царицата със своята свита... Този извод е израз на емоции, но за такива твърдения, обективно погледнато, няма почва. Разбира се, визан-